

Євген ОГАРЕНКО

кандидат філософських наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0015-032X>

МЕТАФІЗИКА МІСТА

Термін «метафізика» в сучасному філософському дискурсі акцентує увагу не на наявності поза фізичної першопричини руху (як в філософії Аристотеля), а на наявності мотивації (від лат *move* – спонукання до дії) людської поведінки, що пов'язані з ціннісними орієнтаціями, з пріоритетами колективного самозбереження і розвитку. Цінності – мотиватори поведінки, що мають значення для тих, хто їх визнає. Цінність – щось важливе, але не обов'язково фізично існуюче. «Цінності не є, вони значать» – теза, що запровадили у філософській обіг неокантіанці.

Цінності можуть об'єднувати різні за якістю і кількістю спільноти, згуртовані навколо тотемних, релігійних, професійних, політичних тощо цінностей. Серед них і такі, що об'єднані навколо культурно-історичних, культурно-територіальних особливостей розвитку «малої батьківщини», що ідентифікуються із назвою міста. Як певна культурно-історична традиція стоїть за власним іменем чи прізвиськом людини, що стають її первинними соціокультурними ідентифікаторами і прямо чи опосередковано можуть відбиватися у її поведінці, так і «ім'я» місця, де народилася і жила людина також впливає на її соціокультурну ідентифікацію. У випадку, якщо ця соціокультурна ідентифікація інтеріоризується, тобто перетворюється на самоідентифікацію, вона стає тим, що можна назвати метафізикою імені.

Проблема «виправлення імен» («чжан мін») як способу метафізичного впливу на соціальне і політичне буття стала одною із ключових у філософському доробку Конфуція.

Сенс цієї концепції виражається, зокрема, у відомій тезі Конфуція, що правитель має бути правителем, підданий – підданим, батьком – батько і сином – син. Тобто хай соціальна функція, що відбивається в «імені», яким вона позначається, відповідає своєму вихідному значенню. В іншому випадку виникає небезпека руйнації сталого державного порядку. У відповідь на питання «з чого починати управління державою?» Конфуцій відповів, що необхідно починати з виправлення імен. Бо якщо імена неправильні, слова не мають під собою підстав. А якщо слова не мають під собою підстав, то справи не можуть здійснюватися. Якщо справи не можуть здійснюватися, то покарання не застосовуються належним чином. Якщо ж покарання не застосовуються належним чином, народ не знає, як поводитися.

Інакше: у вжиток мають повернутися ні слова, що вийшли із вжитку і стали семантичними архаїзмами, ні слова, що народжуються для означення нових явищ (тобто неологізми), а значення, що зазнали руйнації. Повертаються не слова, а значення слів, що мають ціннісне вимірювання. Конфуція цікавить

не семіозис, тобто процес розвитку мови, а анамнезис – пригадування власних культурних традицій. Останнє становить одну із базових засад китайської культури, зокрема, політичної.

Провідним принципом у поведінці вважається не мімезис – наслідування «передовим групам» чи передовим суспільствам, а анамнезис – пригадування свого минулого. Наслідування чужих принципів вважається мало гідною справою на відміну від живої пам'яті та дотримання власних принципів. Посилання на давнину, на звичай є в Китаї важливим методом легітимації тих чи інших інститутів і актів влади. У суспільстві особливе значення надається реінтерпретації стародавніх текстів, насамперед конфуціанських. Реінтерпретація означає, що народ пристосовується до сучасності на основі виявлення прихованих альтернатив власної культури, розгортання її потенціалу у просторі та часі.

Давньокитайський принцип «вей-у-вей» («діяння-не-діяння») вважається ефективнішим для збереження національної ідентичності, ніж модернізаційно-технологічні засади західного політичного життя.

Сенс і спрямованість концепції «виправлення імен» краще зрозуміти в контексті історичного періоду, в межах якого народжувався світогляд Конфуція (551 – 475 рр. до н.е.). А саме періоду, коли закінчувалась «епоха Західного Чжоу», що характеризувалася відсутністю міцних економічних і політичних зв'язків між сусідніми нестійкими державними утвореннями, що визнавали владу чжоуського правителя, який присвоїв собі титул «ван» за шанською (від назви найдавнішого китайського міста - Шан) традицією, влада якого легітимізувалась як влада сина Неба («Тянь-цзи»), посередника між Небом і людьми, але не була деспотичною, була обмежена титуловою аристократією.

Їй на зміну приходила епоха «Чжаньго» («Царств, що борються») – епоха політичної нестабільності, підйому «серединних царств», що належали до культурно-етнічної спільноти хуася, які вважали чжоусьців варварами, культурною периферією, а себе носіями елітарної самосвідомості. В період Чжаньго (V – III ст. до н.е.) із семи найсильніших царств три не належали до хуасянської етнічної спільноти. Серед них царство Цинь, етнонім якого пізніше стало етнонімом всіх китайців. А термін «ван», що позначав титул «верховного правителя в «епоху Західного Чжоу» витісняється із вжитку іншим терміном – «хуанді» («імператор»). Це відбулося вже в епоху «Цинь», початок якої датується 221 р. до н.е., коли цинський ван, що проводив завойовницьку політику прийняв новий титул – «Цинь Шихуанді» («Перший імператор Цинь»).

Тобто Конфуцій жив в «епоху змін», а консервативний пафос своєї філософської місії Конфуцій означив словами, що він передає, а не створює.

Доречно зауважити, що звернення до соціокультурних витоків, а саме, врахування селянства як важливої рушійної сили соціальних перетворень, стало спочатку характерною ознакою соціалістичної революції в Китаї, а потім засадою специфічного китайського шляху модернізації аж до народження того, що сьогодні називається «китайським дивом».

Чи варто поширювати цей досвід збереження соціокультурної ідентичності на західну частину світу, до якої належить Україна в контексті сучасної світ-системної динаміки? Остання (зокрема, у творчому доробку І. Валлерстайна та Дж. Аррігі) доводить закономірність у найближчі 50 років руйнації лібералізму як сценарію розвитку сучасного світу протягом останніх 500 років.

Чи є політика збереження історичної пам'яті в Україні ефективною з точки зору її впливу на реальні процеси соціально-політичної модернізації суспільства з урахуванням культурно-історичних традицій, чи вона здебільшого зводиться до політичного дизайну і піару різних політичних сил і самої держави. І чи не є прискорене перейменування назв міст, площ та вулиць на тлі реальної соціокультурної строкатості країни демонстрацією скоріше політичної безпорадності влади, а не наявності реальної стратегії розвитку ?

І чи варто з точки зору ефективної стратегії розвитку держави брати до уваги соціокультурні особливості історичного розвитку окремого міста, наприклад, Одеси? Ностальгія за «старою Одесою» може сприйматися в контексті відродження української національної пам'яті як консервативний ідеологічний інструмент протидії стратегії європейської модернізації України. Але...

Політика «мультикультуралізму» виникла в Одесі набагато раніше, ніж у Європі, і збереглася ця політика до кінця ХХ століття, незважаючи на «радянський застій» у 70-ті та «бандитський ренесанс» у 90-ті. І парадоксально зберігається до сьогодні, хоч у Європі від неї вже відмовилися. Метафізика мультикультуралізму в Одесі виявляється у тому числі в «одеському характері», який став предметом численних одеських анекдотів. Метафізика міста виражається у специфічній мові. «Одеська мова» не стала «мертвою мовою» хоч і залишилося не так багато її природних носіїв. Ця мова – парадоксальний культурний феномен – добре впізнаване поєднання українсько-російської лексики (суржика) з єврейським синтаксисом та українським фонетичним «гаканням».

Уздовж берегової лінії в постперебудовній Одесі піднялися «одеські хмарочоси», які нібито презентують європейське обличчя міста. Але в Одесі збереглися ще «молдаванські нетрі», які старіші за радянські «хрущоби». І парадоксальним чином, саме ці «молдаванські нетрі» і становлять добре впізнавану «стару Одесу», яку не лише знімають кінематографісти для надання історичної достовірності подіям на екрані, а й показують екскурсоводи як аргумент туристичної привабливості Одеси.

«Епічний театр» німця Б. Брехта парадоксально поєднав драматичну дію з епічної оповідальністю, використовував «ефект відчуження» як спосіб показати явище з несподіваного боку, принцип «дистанціювання», що дозволяє актору висловити своє ставлення до персонажа, руйнував так звану «четверту стіну», що відокремлює сцену від глядача. Експериментальний майданчик «Глядач на сцені», яка використовується і сьогодні в академічному Українському музично-драматичному театрі в Одесі, тісно пов'язана з ім'ям головного режисера І. Равицького, який народився у Дрогобичі, а навчався у

Києві. В Одесі режисер поставив на сцені Українського театру такі п'єси, як «Тев'є Молочник» за книгою єврейського класика Шолом Алейхема, «Народний Малахій» за п'єсою видатного українського драматурга М. Куліша, «Місце мого дитинства» за п'єсою «Старі будинки» одеських письменників Г. Голубенко, Л. Сущенко, В. Хаїта.

У стилі «імп-арт» («неможливе мистецтво») створював свої «неможливі постаті» простору нідерландський художник К. М. Ешер. Химерність образів, сюжетів і колориту відрізняє роботи одеського художника Е. Пороника, чії роботи зберігаються, зокрема, в Одеському музеї західного і східного мистецтва, галерейних колекціях Німеччини Польщі, США, Канади, Ізраїлю, Туреччини, Китаю. Остання виставка робіт Е. Пороника проходила у квітні 2025 року в Одеському музеї західного та східного мистецтва. Картини автора відобразили, зокрема, драматичні реалії воюючої України, а половину грошей від реалізації своїх картин Е. Пороник надсилає своїм колишнім учням, що зараз перебувають у збройних силах України.

Роботи одеського художника єврея О. Ройтбурта, який в радянський період належав до так званого «андеграунду», тобто «підпільного» мистецтва, зараз перебувають, зокрема, у музеї сучасного мистецтва в Нью-Йорку. О. Ройтбурт був активним учасником Євромайдану в Одесі, депутатом Облради та автором неологізму «мовосрач», яким він позначив суперечки в суспільстві про статус української мови і який деякі видання проінтерпретували як виступ проти Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Як зазначала Наталія Кривда, експерт Українського культурного фонду, О. Ройтбурт мав інклюзивну оптику і писав всіх людей на світі, а назви його полотен перегукуються з класичними сюжетами відомих європейських майстрів Пікассо, Рембрандта, Караваджо.

Готової відповіді на питання «чи має збереження культурно-історичних особливостей Одеси велике значення в контексті соціально-політичної модернізації України на шляху до Європи?» не має. Але існує «максима» політичної етики: дотримуйся принципу невтручання у неполітичні сфери: приватне життя та культурні традиції, оскільки наслідки непередбачувані.

Список використаних джерел:

1. Конфуцій (2022) Бесіди і судження. К.: Арій. 224 с.
2. Крижанівський, О. П. (2002) Історія Стародавнього Сходу. Розділ «Найдавніші китайські держави». Київ: Либідь, 590 с. URL: <https://textbook.com.ua/istoriya/1473447857/s-29> (дата звернення: 19.12.2024).
3. Ліцкевич, О. (2022) Як Ройтбурд змінив сучасне українське мистецтво: художній стиль, кураторська робота та музей. Суспільне. Культура. 14 жовтня 2022. URL: <https://suspilne.media/culture/154190-ak-rojtburd-zminiv-sucasne-ukrainske-mistectvo-hudoznij-stil-kuratorska-robota-ta-muzej/> (дата звернення: 19.12.2024).